

МЕДІАЦІЯ В ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ СПОРАХ: ДОСВІД ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

С'ЄДІНА Ірина Ігорівна - аспірант відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права, Інституту держави і права ім. В.М. Корецького

Данная статья посвящена исследованию основных этапов становления, развития и опыта института медиации как способа разрешения гражданских споров на территории Великобритании. Интересным является тот факт, что ключевая роль в развитии медиации принадлежит судам. Кроме того, медиацию имплементировано в правовую систему Великобритании, что непосредственно подтверждается включением норм про медиацию в процессуальное законодательство и использованием судебной практики во время разрешения споров.

Вступ

Великобританія є одним із лідерів у Європі та світі у сфері успішного застосування медіації як альтернативного способу врегулювання спорів, у тому числі цивільних. Відповідно, вивчення досвіду правової регламентації даного інституту, механізмів стимулювання сторін спору на звернення до нього є актуальним у світлі становлення інституту медіації в Україні та оновлення національного процесуального законодавства.

Стан наукової розробки

Вивчення зарубіжного досвіду розробки та правового закріплення медіації як ефективного механізму вирішення правових конфліктів залишаються поки що поза увагою вітчизняних та зарубіжних дослідників. Окремі роботи В.О. Аболоніна [1], О.В. Белінської [2], Н.Л. Бондаренко-Зелінської [3], Н. Ендрюса [4], Н.В. Івановської [5], С.І. Ка-

лашнікової [6], Л.В. Мамчур [7] та інших вчених та практиків свідчить про актуальність цього питання. Дослідження медіації в цивільно-правових спорах за досвідом Великобританії важливе тому, що чинне національне законодавство не містить норм, які регулюють інститут медіації, що, відповідно, впливає на ефективність його застосування як способу позасудового врегулювання правових конфліктів.

Мета і завдання статті

Отже, метою даної роботи є вивчення досвіду впровадження інституту медіації в правову систему Великобританії, зокрема в аспекті гармонізації медіаційної процедури з процесуальним законодавством.

Виклад основного матеріалу

Необхідно зазначити, що з огляду на особливості державного устрою та правової системи Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії не існує основного спільного законодавства з медіації для його окремих юрисдикцій – Англії та Уельсу, Шотландії, Північної Ірландії. При цьому інститут медіації регулюється окремими частинами законодавства, а також формується за допомогою судової практики. У зв'язку із зазначеною специфікою досить складно отримати цілісне уявлення про правове регулювання медіації у Великобританії.

На відміну від США, де інститут медіації почав набирати розвитку ще в 70-х роках ХХ століття, у Великобританії, зокрема в Англії

та Уельсі, медіація почала застосовуватися лише в 1989 році за ініціативи декількох англійських юристів. Така ініціатива була зустрінута досить скептично як суспільством у цілому, так і професійними юристами [5, с.130]. Була створена ініціативна група юристів, які вивчали питання щодо доцільності впровадження медіації в систему цивільного правосуддя в Англії і Уельсі та проводили інформаційно-роз'яснювальну кампанію. Вказані заходи призвели до того, що в 1989 р за підтримки Конфедерації британської промисловості, а також промислових підприємств і провідних юридичних фірм Великобританії були засновані ADR Group у Бристолі і Центр ефективного вирішення спорів у Лондоні (CEDR). У кінці 1990 - х на кошти уряду були проведені дослідження досвіду альтернативного вирішення правових спорів в інших країнах і соціологічні дослідження на предмет готовності англійської громадськості та бізнесу сприйняти новий інститут. Результатом цих досліджень стали два Звіти Лорда Вульфа, і, нарешті, включення інституту медіації у Правила цивільного процесу 1999 р. Це слугувало каталізатором розвитку медіації в Англії та Уельсі.

В Шотландію концепція медіації як способу альтернативного врегулювання спорів прийшла в 1980-х роках. В 1984 році було утворено Шотландську службу сімейного примирення, пізніше було утворено ще декілька посередницьких організацій [8]. Втім, до початку 2000-х років, не зважаючи на достатню кількість посередницьких організацій і, відповідно, доступність медіаційних послуг, у Шотландії не спостерігалось значного прогресу у сфері застосування медіації. На думку дослідників, це пояснювалося низьким усвідомленням переваг медіації та відсутністю заохочення сторін правових конфліктів з боку держави на звернення до позасудових способів врегулювання спору. Проте з 2001 р. спостерігається зростання кількості випадків звернення до медіації. При цьому має місце усвідомлення медіації як інструменту управління конфліктом на ранніх стадіях його виникнення, до моменту звернення в суд. Певна підтримка медіації вже надходить і від шотландських судів:

судді почали пропонувати сторонам звернутися до медіації, було проведено експериментальні програми присудової медіації в Едінбургському суді шерифа, суді шерифа в Глазго й в Абердинському суді шерифа [8].

Медіація в Шотландії є виключно добровільною процедурою. У даний час медіаційні послуги незалежні від суду, проте суди Шотландії відіграють певну роль у зверненні сторін до медіації. Так, у справах щодо невеликих претензій та по спрощених судових провадженнях шериф повинен намагатися провести переговори та забезпечити врегулювання позову на першому (попередньому) слуханні справи (*r. 9.2 (2) (b) Sheriff Court Act of Sederunt (Small Claim Rules) 2002* [9]). У сімейних справах по спорах щодо батьківських прав чи обов'язків суд, якщо вважатиме це доцільним, може направити сторони до акредитованого медіатора на будь-якому етапі розгляду справи (*rr. 33.22, 33A.22 Act of Sederunt (Sheriff Court Ordinary Cause Rules) 1993 No.1956* [10]). У комерційних спорах правила судочинства передбачають, що на попередньому слуханні справи суд повинен прагнути забезпечити оперативне вирішення спору. Серед повноважень, наданих суду для реалізації завдань оперативності, може бути й застосування будь-якої процедури, яка, на думку, шерифа, призведе до швидшого вирішення позову, включаючи й альтернативні способи вирішення спорів (*r. 40.12 (3) (m) Sheriff Courts (Scotland) Act 1907* [11]). Питання конфіденційності в медіації, зокрема у сімейних спорах, врегульовано Законом про цивільні докази (*The Civil Evidence (Family Mediation) Act*), згідно з яким відомості, що були предметом обговорення під час медіаційної процедури, не можуть бути допустимими доказами й прийняті судом при розгляді цивільної справи (з урахуванням певних винятків) [12].

У Північній Ірландії концепція альтернативних суду способів вирішення спору, в тому числі й медіації, була розроблена та набула поширення протягом останнього десятиліття. На сьогоднішній день медіація застосовується у достатньо широкому колі цивільних та комерційних справ, у сімейних спорах. Так, наприклад, переважна більшість комерційних спорів врегульовується

в ході медіаційної процедури до моменту звернення до суду чи в процесі судового розгляду [13].

Слід вказати на вплив на правове регулювання і поширення медіації у Великобританії Директиви 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи «Про деякі аспекти медіації в цивільних та господарських спорах» (*Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters*, далі – Директива 2008/52/ЄС), що містить зобов'язання держав-членів ЄС щодо впровадження законів та інших нормативних актів, які необхідні для належного виконання положень даної Директиви [14].

У Шотландії та Північній Ірландії норми Директиви 2008/52/ЄС поширюються тільки на випадки транскордонної медіації. У Шотландії для впровадження положень даної Директиви ЄС було прийнято Правила транскордонної медіації (*The Cross-Border Mediation (Scotland) Regulations 2011 № 2011/234*), якими внесено доповнення до низки правових актів Шотландії і які спрямовані на реалізацію положень статей 7 та 8 Директиви 2008/52/ЄС щодо питань конфіденційності медіації та продовження перебігу строків позовної давності [15].

У право Північної Ірландії Директива 2008/52/ЄС була впроваджена через доповнення низки процесуальних актів правилами транскордонної медіації наприклад, *rr. 18-22 The County Court Rules (Northern Ireland) 1981; rr.45-50 The Rules of the Court of Judicature (NI) 1980; rr 8.64-8.68 Family Proceedings Rules (Northern Ireland) 1996*, так само, як і в Шотландії, шляхом реалізації вимог статей 7 і 8 Директиви.

В Англії та Уельсі процес інституалізації медіації отримав розвиток у результаті реформи цивільного судочинства в 1999 році. На сьогоднішній день саме дана юрисдикція є лідером щодо застосування медіації у Великобританії.

Основним джерелом процесуального права щодо вирішення цивільних спорів у даній юрисдикції є Правила цивільного судочинства (*The Civil Procedure Rules 1998*, далі - ПЦС). Також в Англії та Уельсі частково реалізовано Директиву 2008/52 / ЄС шля-

хом прийняття в 2011 році Поправок до Правил цивільного судочинства (*The Civil Procedure (Amendment) Rules 2011*) і Положення про транскордонну медіацію (Директива ЄС) 2011 року (*The Cross-Border Mediation (EU Directive) Regulations 2011*). Згаданими актами було внесено поправки до Правил цивільного судочинства (ПЦС), а також до деяких інших правових актів.

В Англії та Уельсі на виконання вимог статті 5 Директиви 2008/52 / ЄС на рівні ПЦС закріплено обов'язок суду заохочувати сторони до медіації при проведенні судового розгляду. У статті 1.4 (2) (e) ПЦС закріплено обов'язок суду займатися активним управлінням справами (*active management case*), що передбачає заохочення сторін до використання альтернативних процедур вирішення спору, якщо суд визнає це прийнятним, та сприяння у застосуванні таких процедур.

По деяких справах в апеляційній інстанції та спорах по малих вимогах (вартістю до 10000 фунтів стерлінгів, а по справах про заподіяння особистої шкоди або несправності житла - до 1000 фунтів стерлінгів) діє система направлення на медіацію. Крім того, в судах, що розглядають сімейні спори, встановлено нормою вважається порядок, згідно з яким всі позивачі до подачі заяви в суд повинні брати участь у спеціальній зустрічі з медіатором для інформування про медіацію та оцінку її придатності [17]. У той же час медіація в Англійській юрисдикції є добровільною процедурою. Показовою в цьому аспекті є позиція, висловлена в рішенні по справі *Halsey v Milton Keynes General NHS Trust* [2004] EWCA Civ 576: «примус до альтернативного вирішення спору має розглядатися як неприйнятне обмеження права доступу до Суду і як порушення статті 6 Європейської конвенції про права людини, право на справедливий судовий розгляд» [18]. Іноді суд може рекомендувати сторонам взяти участь в тій чи іншій процедурі альтернативного вирішення спору. Однак у такій судовій рекомендації не вказується, яка процедура альтернативного вирішення спору повинна застосовуватися сторонами, а також сторони не зобов'язані брати участь у ній: судом зазначається, що провадження

у справі буде продовжено, якщо сторони не зможуть ініціювати процедуру альтернативного вирішення спору.

В Англії та Уельсі наявність медіаційного застереження у випадку цивільного або комерційного спору тягне для сторін процесуальні наслідки відповідно до прецедентного права (що, однак, іноді по-різному трактує силу і наслідки медіаційного застереження). В разі, якщо медіаційне застереження передбачає обов'язкову спробу медіації до початку судового процесу, суд має право зупинити судові провадження та надати час сторонам для спроби медіації. Однак це не є вимогою суду, що зобов'язує сторони вдатися до медіації. Судові провадження у будь-якому випадку може бути продовжено [16].

Сторони спору також повинні враховувати вимоги протоколів з дій, що передують зверненню до суду, в яких викладаються кроки, які сторони мають зробити до подачі позову. У протоколах з попередніх дій підкреслюється важливість співробітництва між сторонами з метою виявлення основних проблем між ними. Нездатність співпрацювати може привести до штрафів, що накладаються судами незалежно від того, чи є вимога сторони успішною чи ні. Зокрема, в пунктах 8-11 Практичного керівництва з дій, що передують пред'явленню позову (*Practice Direction on Pre-Action Conduct*), вказується, що суд має бути останньою інстанцією. Сторони повинні розглянути можливість проведення медіації або будь-якої іншої форми альтернативного вирішення спору з метою врегулювання спору, не починаючи судового провадження. Сторонам слід продовжувати розглядати можливість досягнення врегулювання в будь-який час, у тому числі після початку провадження в суді. Хоча альтернативне вирішення спорів не є обов'язковим, суди можуть зажадати докази того, що сторони розглянули якусь його форму. Мовчання сторони у відповідь на запрошення взяти участь або відмова від участі в процедурі альтернативного вирішення спору може вважатися необґрунтованою судом і призвести до винесення судом рішенням, яким зобов'язано цю сторону сплачувати додаткові судові витрати [18].

Сторони можуть звернутися до медіатора на будь-якому етапі судового розгляду до моменти судового рішення. Медіація може проводитися паралельно з судовим розглядом або ж провадження може бути зупинено на час проведення медіації.

Медіація зазвичай є конфіденційною процедурою і положення про нерозголошення включається в більшість угод про надання медіаційних послуг та медіаційних угод про врегулювання спору. Санкції та засоби правового захисту у випадках порушення положення про конфіденційність визначаються згідно із звичайними принципами (правилами) англійського договірної права, і, відповідно наявні, засоби правового захисту будуть повністю конкретними і потребуватимуть оцінки причинно-наслідкового зв'язку із будь-якими понесеними збитками.

За загальним правилом в Англії та Уельсі проведення медіації не зупиняє перебігу строку позовної давності. Для зупинення перебігу строку позовної давності сторонам медіації необхідно буде укласти окрему угоду про бездіяльність (*standstill agreement*). В якості альтернативи сторона може пред'явити позов до суду, а потім подати клопотання про зупинення судового розгляду для проведення медіації. Проте, для випадків медіації у транскордонних спорах, які підпадають під сферу дії Директиви 2008/52 / ЄС, строки позовної давності продовжуються відповідно. Умови, за яких строк позовної давності може бути продовжений, викладені в розділі 33А (2) Закону про обмеження 1980 р. (*Limitation Act 1980*).

У зв'язку з поділом регулювання транскордонної та внутрішньої медіації, в Англії та Уельсі є різні варіанти приведення у виконання медіаційних угод. Так, щодо транскордонних спорів, у разі, коли медіація проводиться після початку судового розгляду, правило 78.24 ПЦС встановлює, що сторони можуть подати клопотання відповідно до правила 23 (*Court Practice Rule - Rules and Directions*)[19].

У випадку, якщо медіація проводиться за відсутності судового розгляду, правило 78.24 ПЦС встановлює можливість подачі клопотання на новий тип судового наказу

про виконання медіаційної угоди (*mediation settlement enforcement order (MSEO)*), який дає право на прискорений судовий розгляд у разі порушення умов угоди. Для отримання такого наказу суду необхідно упевнитися, що на це є згода обох сторін.

У разі проведення внутрішньої медіації після початку судового або третейського розгляду медіаційна угода може бути прийнята у формі рішення третейського суду (або сам медіатор може виступити арбітром у разі застосування гібридних форм альтернативного вирішення спору), мирової угоди, [спеціального наказу суду (*consent order*)], і таким чином може бути примусово виконано (*г.23 CPR - Rules and Directions*).

Якщо має місце внутрішня медіація без проведення судового розгляду, варіанти його подальшого виконання будуть залежати від природи договору і використаних формулювань. У ряді випадків у подальшому можливий прискорений судовий розгляд [16].

Заслужують на увагу заходи стимулювання та заохочення сторін правового спору на звернення до медіації. Так, по-перше, якщо сторона відмовляється від участі у процедурі медіації, і така відмова буде визнана судом необґрунтованою, то сторона, що відмовляється, наражається на ризик судових санкцій, а саме: несення судових витрат по справі. Правила цивільного судочинства надають суду право широкого розсуду щодо розподілу між сторонами судових витрат, включаючи розгляд зусиль, зроблених стороною для вирішення спору.

Судові витрати у цивільних справах в Англії та Уельсу зазвичай розподіляються за правилом «переможений платить» (*г. 44.3 (2) Civil Procedure Rules*). Однак присудження витрат підпорядковується розсуду Суду, і при оцінці витрат Суд має право взяти до уваги поведінку сторін, у тому числі й поведінку до початку розгляду, і вжиті зусилля для позасудового вирішення спору (*г. 44.3 (4) і (5) Civil Procedure Rules*).

До факторів, що мають відношення до проведення медіації, відносяться (але не обмежуються ними): (1) характер спору; (2) складність справи; (3) чи були спроби застосувати інші методи врегулювання спору; (4)

чи не була б вартість процедури альтернативного вирішення спору непропорційно високою; (5) чи буде процедура альтернативного вирішення спору затримувати (затягувати) судовий розгляд; (6) чи має процедура альтернативного вирішення спору розумну перспективу успіху; (7) чи суд закликав сторони вжити процедуру альтернативного вирішення спору [21].

Іншими відомими судовими рішеннями щодо покладення судових витрат на успішну сторону є рішення по справі *Nigel Witham Ltd v Robert Smith and others [No.2]* [2008] EWHC 12 (TCC), де було встановлено, що успішній стороні можуть бути не відшкодовані судові витрати, якщо вона погодилася взяти участь у медіаційній процедурі, але необґрунтовано затримує із цим. У рішенні по справі *7th Earl of Malmesbury v Strutt & Partner* [2008] EWHC 424 (QB) Суд постановив, що якщо сторона бере участь у процедурі медіації, проте поводить таким чином, щоб зробити успішну медіацію практично неможливою, і своєю поведінкою просто відмовляється від врегулювання спору, то така сторона може бути оштрафована у витратах [22].

Крім права судового розсуду щодо розподілу судових витрат закріплених у 44.2 ПЦС, розвиток і поширення процедур медіації пов'язується із професійним обов'язком адвокатів обговорювати альтернативні методи вирішення спору зі своїми клієнтами. Зокрема, в Англії й Уельсі відповідно до Закону про сім'ю 1996 р. адвокати зобов'язані направляти клієнтів, які звернулися за юридичною допомогою з питань сімейного спору, на консультацію до професійного медіатора, щоб сторони розглянули можливість медіації замість судового процесу. Така досудова медіація виконує функцію своєрідного фільтра, завдяки якому вирішення багатьох спорів взагалі минає судовий розгляд [6, с. 149-150].

З позиції юридичної етики адвокати зобов'язані радити своїм клієнтам використовувати процедури альтернативного вирішення спору. Зокрема, в п.11 Міжнародного кодексу етики Міжнародної асоціації юристів (ІВА) вказується: «Коли це в інтересах клієнта, юристи повинні доклас-

ти зусиль до досягнення рішення за допомогою позасудового врегулювання замість того, щоб починати судові розгляди. Юристам ніколи не слід провокувати початок судового розгляду» [23]. На сьогоднішній день у деяких країнах вважається непрофесійним не розповісти спочатку клієнту про можливість альтернативного вирішення спору і навіть потрібно, щоб клієнт явно в письмовій формі відмовився від процедури альтернативного вирішення спору, перш ніж юрист направить справу до національного судового органу [24, с.29].

До заходів популяризації медіації в Англії та Уельсі можна віднести й відкриття у 2004 р Королівською судовою службою Національної «гарячої телефонної лінії» з питань медіації, перейменованої в жовтні 2011 р. у «Цивільний каталог медіаторів». Гаряча телефонна лінія була спочатку орієнтована на тих осіб, які хотіли б застосувати процедуру медіації, але вона була для них надто витратною. Сьогодні дана служба проводить процедуру медіації телефоном, має власний веб-сайт з інформацією про застосування медіації в різних сферах і пропонує список медіаторів [5, с.132].

Висновки

Медіація є частиною правової системи Великобританії, що підтверджується включенням норм про медіацію в процесуальне законодавство та судовою практикою. При цьому велика роль у розвитку медіації належить судам. Досвід Великобританії підтверджує, що медіація може існувати і застосовуватися як особлива форма врегулювання спорів нарівні й у взаємозв'язку із судовим розглядом.

Література

1. Аболонин В.О. Судебная медиация: теория – практика – перспективы. – М.: Инфотропик Медиа, 2014. – 408 с.
2. Белінська О.В. Медіація – альтернативне вирішення спорів // Вісник Вищої ради юстиції – 2011. - № 1 (5) - С.158-173.
3. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Впровадження медіації у судовий процес як складова наближення законодавства України до Європейських стандартів // Приватне право

і підприємництво. – 2011. – Вип. 10. - С. 181-185.

4. Нил Эндрюс Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж. Перевод с английского. Под ред. Р.М. Ходькина. – М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с.

5. Ивановская Н.В. Медиация в Англии и Уэльсе // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. – 2013. - №1 – С.130-135.

6. Калашникова С.И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции. – М.: Инфотропик Медиа, 2011. – 304 с.

7. Мамчур Л. В. Особливості медіації в країнах англо-американської системи права // Держава і право. - 2010. - Вип. 50. - С. 455-460.

8. Thomas McFarlane
Mediation: The Future of Dispute Resolution in Contemporary Scots Family Law – URL: <https://www.abdn.ac.uk/law/documents/Mediation-TheFutureofDisputeResolutioninContemporaryScotsFamilyLaw.pdf>

9. Sheriff Court Act of Sederunt (Small Claim Rules) 2002 No. 133. – URL: http://www.legislation.gov.uk/ssi/2002/133/pdfs/ssi_20020133_en.pdf

10. Act of Sederunt (Sheriff Court Ordinary Cause Rules) 1993 No.1956 – URL: <https://www.scotcourts.gov.uk/rules-and-practice/rules-of-court/sheriff-court---civil-procedure-rules/ordinary-cause-rules>

11. Sheriff Courts (Scotland) Act 1907 – URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Edw7/7/51/schedule/first/part/2/chapter/40?view=plain>

12. Civil Evidence (Family Mediation) (Scotland) Act 1995 – URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1995/6/contents>

13. Brendan Fox, John Dugdale, Ciaran O'Shiel and Stuart Nevin Litigation and enforcement in the UK (Northern Ireland): overview – URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/7-579-4505?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/7-579-4505?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&bhcp=1)

14. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters // Official Journal

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню основних етапів становлення, розвитку та досвіду інституту медіації, як способу вирішення цивільних спорів на території Великобританії. Цікавим вбачається той факт, що велика роль у розвитку медіації належить судам. Окрім того, медіацію імплементовано до правової системи Великобританії, що підтверджується включенням норм про медіацію до процесуального законодавства та застосуванням судової практики під час вирішення спорів.

Ключові слова: медіація, цивільно-правові спори, зарубіжний досвід, прецедент, Великобританія, альтернативне вирішення спорів.

of the European Union, L 136, 24.5.2008, р. 3–8. – URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj>

15. The Cross-Border Mediation (Scotland) Regulations 2011 No. 234 – URL: <https://www.legislation.gov.uk/ssi/2011/234/contents/made>

16. Медиация в мире: Великобритания – URL: <http://fedim.ru/mediatsiya-v-mire/evropa/velikobritaniya/>

17. Halsey v Milton Keynes General NHS Trust [2004] EWCA Civ 576 – URL: https://docentes.fd.unl.pt/docentes_docs/ma/JPF_MA_29940.pdf

18. Practice Direction on Pre-Action Conduct – URL: https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/pd_pre-action_conduct#8.1

SUMMARY

The article investigates of main steps of formation, development and experience the institute of mediation as way to solution civil disputes on the territory of United Kingdom. Interesting fact that the great role in development of mediation belongs to courts. Moreover the institute of mediation implemented in legal system UK, which is confirmed by including some legal norms about mediation in civil procedural law and by using court practice during the decision disputes.

19. Court Practice Rule - Rules and Directions – URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part23>

20. Dunnett v Railtrack Ltd [2002] 1 WLR 2434 – URL: <http://swarb.co.uk/dunnett-v-rail-track-plc-ca-22-feb-2002/>

21. Halsey v Milton Keynes General NHS Trust [2004] EWCA Civ 576 – URL: https://docentes.fd.unl.pt/docentes_docs/ma/JPF_MA_29940.pdf

22. Conduct at Mediation and its Impact on Costs Assessed by the Courts – URL: <http://hsfnotes.com/litigation/2008/05/16/conduct-mediation-impact-costs-assessed-courts/>

23. Международный кодекс этики юристов – URL: <http://www.i-b-a.ru/download/2.pdf>

24. Глобальный разговор о медиации // Медиация и право. – 2012. -№4 (26). – С.14-36 – URL: http://www.ukrmediation.com.ua/files//Mediation_TALK_26.pdf